

duidelijk te proeven is als in *De wereld volgens Abel Eppens* (volgens Wiebe Bergsma). Of, om het in de woorden van de auteur te zeggen: dit boek ruikt naar mensenvlees.

H. F. K. van Nierop

P. Verhuycck, C. Kisling, ed., *Het mandement van Bacchus, Antwerpse kroegentocht in 1580* (Antwerpen-Amsterdam: C. de Vries-Brouwers, 1987, 125 blz., f75,-, ISBN 90 6174 454 7).

Pleij vestigde in zijn studie over *Het gilde van de Blauwe Schuit* de aandacht op dit spotmandement, waarvan slechts één exemplaar bekend is. Verhuycck en Kisling leggen het accent niet op de literaire component en evenmin op de veronderstelde intentie. Hun boek bestaat uit twee delen. Het eerste (7-99) biedt de resultaten van het onderzoek naar de in het *Mandement* genoemde wijnen (32 soorten), bieren (30), kroegen (92) en personen (16). Deel twee, 'De traditie achter het mandement van Bacchus' telt slechts zes (!) pagina's, waarin summier spotmandementen en zotte parodieën, folklore, profaan toneel en dramatische monologen en de structuur van het mandement aan de orde worden gesteld.

Om te beginnen met iets positiefs: de éditeurs hebben hun best gedaan; er moet veel onderzoek liggen achter de behandeling van alle wijn- en biersoorten en de informatie die bij de 92 kroegen wordt gegeven. Konden zij voor de wijnsorten veelal gebruik maken van gepubliceerd materiaal, over bier bleek veel minder bekend. De lijst met bieren is bovendien verreweg de uitvoerigste van alle bekende. Bij elke drank beoogt men informatie te geven over land, streek, of plaats van herkomst, vanaf wanneer bekend, kwaliteit, prijs, vervoer, etcetera, terwijl ook verwezen wordt naar teksten waarin het soort ter sprake komt. Soms wordt er wel wat erg uitgewijd. Het boek is uitvoerig geïllustreerd. Elke pagina bevat er gemiddeld wel een, maar nauwkeurigheid in de bronverwijzingen is helaas ver te zoeken. Aanduidingen als 'Houtsnede (1560-1570)' of 'Houtsnede uit 16e eeuw' zijn uit den boze. Hetzelfde geldt voor citaten, waar vaak als bronverwijzing slechts de auteursnaam, of alleen de titel van een werk of tekst gegeven wordt, maar geen versregels. Dergelijke onzorgvuldigheden wijzen op een niet-gespecialiseerde doelgroep. Verhuycck en Kisling laten zich daar trouwens niet over uit.

Het meeste onderzoek vergde de voor een kroegentocht onontbeerlijke lokaliseren van de kroegen, terwijl verder vermeld wordt wat daar zich zoal heeft afgespeeld. Vaak levert dit aardige informatie op. Toch laten diverse omissies zien dat het onderzoek zeker niet voorbeeldig is geweest. Ik geef enkele voorbeelden.

Bij Den Haseleer (kroeg 44) wordt gezegd dat een herberg met die naam niet te vinden was, en huizen nauwelijks. Dat kan. Maar het daaropvolgende gesuggereerde verband met een 'huseigenaar afkomstig uit Hasselt of op het Hasselts bier dat men hier wellicht schonk?' kan niet. Een 'haseleer' (= hazelaar!) is een boom of struik die, — en dat klopt prima voor een kroeg — kracht in liefdeszaken toegeschreven werd. Het *Antwerps liedboek* (1544) bevat een liedje 'Vanden haselaer' dat al in de eerste regel de 'ghildekens' aanspreekt en verder vele referenties aan seksueel vertier en drank bevat. Het *Woordenboek van de Nederlandsche taal*, dat evenals het *Middelnederlandsche woordenboek* wel genoemd wordt in de bibliografie, is kennelijk in dit geval niet geraadpleegd. Opvallend is trouwens tevens de afwezigheid van het *Rhetoricaal glossarium* van J. J. Mak (1957) dat juist het zestiende-eeuwse 'gat' tussen het *MNW* en het *WNT* beoogt te dichten.

Ook bij het Catoensboechken (kroeg 37), dat volgens hen 'schijnt te duiden op een soort

katoenen kousenbroek' gaat het mis. Volgens mij hebben we hier eerder te maken met een zetfout en is bedoeld het *Catoensboecksken*, een van de bekendste schoolboekjes uit de middeleeuwen en de zestiende eeuw, dat gedragsvoorschriften bevatte, die aan Cato werden toegeschreven. Deze naam zou ook stroken met de lokatie, want de voorgaande kroegen — nummers 28-35, en wellicht ook 36 — worden alle gesitueerd in de boekenbuurt.

De naam van de kroeg In 't Cromhout, waar twee hoeren resideren, wordt niet toegelicht, hoewel die naam veelzeggend is. "t Krom hout brandt soo wel alst recht, alst by de vyer kan komen' is een spreekwoord dat in zijn algemene betekenis slaat op minder doeltreffend lijkende middelen waarmee men toch het juiste doel bereikt, dan wel op mensen slaat die minder waard of capabel lijken dan anderen en toch dezelfde resultaten bereiken. In veel situaties kan deze zegswijze ook verwezen hebben naar een schijnbaar onvolwaardige liefdespartner! Een prima naam voor een hoerenkroeg dus.

Tenslotte nog een opmerking over de tekst van het *Mandement* zelf, waarmee het boek opent. In de teksteditie zijn hoofdletters, interpunctie, leestekens en woordscheidingen aan de huidige conventies aangepast en zijn afkortingen stilzwijgend opgelost. Tot zover geen probleem. Wel vreemd is de wisselende houding ten opzichte van de *y* in de oude druk. Nu eens laat men die staan, dan weer transcribeert men die tot *ij*. Fouten zijn verder *alle* voor *allen* (regel 30) en *Sinte Peetersburg* voor *Sinte Peetersbrug* (regel 86, en ook nog op pagina 87). *D'Eicke* (regel 58) wordt niet genoemd bij de drie voorgestelde emendaties. Dat hoefde ook niet, want hoewel de *y* in het zetsel van de druk sterk afgesleten of slecht geïnk was en zodoende nu meer op een *r* lijkt, staat die er wel. De editeurs hebben echter anders gelezen (en dus stilzwijgend 'gecorrigeerd'), want bij de bespreking heet dit etablissement opeens *d'Ercke*, en wordt gezegd dat dit 'een wel vaker voorkomende verschrijving voor ... *d'Eycke* is! Een uiterst slordige en vreemd weergegeven facsimile is verstoep op de pagina's 54-60, na de bieren.

Al met al geen geslaagd boek dus. Er is veel gedaan, maar boekrijp was het nog niet, terwijl het feit dat beiden romanisten zijn bepaald geen voordeel bleek. De rommelige indruk die het boek maakt, gewekt door de fragmentarische opbouw, de kwaliteit van de reproducties, bijschriften en bronvermeldingen, had ook door hen vermeden kunnen worden. De fraaie omslag in kleur belooft meer dan het boek zelf biedt.

R. J. Resoort

J. Craeybeckx, e. a., ed., '1585: op gescheiden wegen ...'. *Handelingen van het colloquium over de scheiding der Nederlanden, gehouden op 22-23 november 1985, te Brussel* (Colloquia Europalia VI; Brussel: Centrum voor sociale structuren en economische conjunctuur, Vrije Universiteit Brussel, Leuven: Peeters, 1988, xix + 294 blz., Bfl200,-).

Dezer dagen staat het streven naar eenheid in Europa zeer in de belangstelling maar tegelijk viert het federalisme hoogtij met name onder Nederlanders, Belgen, Vlamingen en Walen. Kan dit nog te maken hebben met de scheiding van de Nederlanden in de zestiende eeuw? Over deze problematiek organiseerde de Vrije Universiteit Brussel in 1985 een colloquium ter gelegenheid van de val van Antwerpen 400 jaar daarvoor. De bundel die hieruit voortkwam behandelt drie aandachtsvelden namelijk de gevolgen van de scheiding tot ± 1650, de historiografie over de scheiding en tot slot de historische wortels van een Nederlands, Belgisch, Waals en Vlaams nationaal gevoel.

Het eerste deel bevat een drietal bijdragen. Zowel H. de Schepper, 'Consecuencias políticas e institucionales de la guerra de Flandes 1577-1648' (3-32) als M. Cloet, 'De gevolgen van de scheiding der Nederlanden op religieus, cultureel en mentaal gebied, van circa 1600 tot 1650' (53-75) schetsen het ontstaan van twee verschillende maatschappijtypen na de scheiding. In het Zuiden verschijnt een aristocratisch-monarchistische maatschappij met een sterk overheersende rooms-katholieke kerk, in het Noorden een maatschappij met vele kenmerken van volkssoevereiniteit en erkenning van gewetensvrijheid. E. Scholliers en C. Martínez Shaw nemen de economie onder de loep. De eerste betoogt in 'De eerste schade van de scheiding. De sociaal-economische conjunctuur 1558-1609' (35-51) dat de verschillen in levensstandaard tussen Noord en Zuid die zolang tijd zijn gebleven in de eerste decennia na de val van Antwerpen zijn ontstaan (50). De laatste wijst ons in 'La separación de los Países Bajos y sus consecuencias economicas para España' (79-100) op de nauwelijks te overschatten band tussen Castilië en de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw. De scheiding had dan ook desastreuze gevolgen voor de Spaanse economie.

M. Fernández Álvarez opent met 'La cuestión de Flandes en la retina de la España de la época' (107-118) het historiografisch gedeelte dat vijf bijdragen bevat. Hij stelt dat we eigenlijk alleen iets weten van schrijvers uit de hogere kringen. Die achtten de oorlog volkomen gerechtvaardigd. Het ontbreken van geluiden uit andere sociale kringen kan te wijten zijn aan onverschilligheid. Of de censuur een rol heeft gespeeld vermeldt de auteur niet. In 'De val van Antwerpen en de scheuring der Nederlanden, gezien door de grote Noordnederlandse geschiedschrijvers van de eerste generatie' (121-149) legt J. Craeybeckx uit waarom dit symposium door België georganiseerd is. Daar ziet men namelijk in de val van Antwerpen de definitieve scheiding tussen Noord en Zuid hoewel men beseft dat 1585 vooral een symbolisch moment is (124). In Nederland wordt meer betekenis aan 1579 gehecht. Ook de zestiende- en zeventiende-eeuwse historici achtten 1585 niet beslissend (123) wat te begrijpen is omdat er immers geen sprake van één natie was. Vervolgens bestrijdt F. G. Scheelings in 'De geschiedschrijving en de beeldvorming over de Opstand in de Zuidelijke Nederlanden (16e-18e eeuw)' (151-179) Jan Romeins these dat de geschiedschrijving het beeld over de Opstand bepaald heeft. Want in het Zuiden hebben liederen, processies en schilderijen, alle geïnspireerd door de clerus, die taak overgenomen.

We kunnen ons gelukkig prijzen met 'De scheuring geheeld, het Noorden verdeeld. De officiële geschiedschrijving over de Opstand en de invloed van Bilderdijk ten tijde van het Verenigd Koninkrijk van Willem I, 1815-1830' (181-194) door A. W. F. M. van de Sande. De korte periode van het Verenigd Koninkrijk is interessant omdat toen een herinterpretatie van de Opstand nodig werd. Bilderdijk was de eerste die aandacht voor de rol van de katholieken in de Opstand vroeg. Zo gaf hij de aanzet tot een andere geschiedschrijving. In een even helder als interessant artikel 'De visie van de Grootnederlandse historiografen: aanleiding tot een nieuwe historiografie?' gaat P. B. M. Blaas dan op deze weg voort. De revolutie van 1830 deed historici de zestiende-eeuwse scheiding als een noodzakelijke ontwikkeling zien. Pas de Grootnederlandse historiografie heeft dit doorbroken. Dat was geschiedschrijving vanuit een sterk nationaal gevoel maar mondde uit in het besef dat geen enkel nationaal kader de Opstand kon verklaren. Zowel een internationale als een regionale invalshoek waren hiervan het gevolg.

Het laatste deel bevat eveneens vijf bijdragen. E. H. Kossmann schetst de situatie in het Noorden in 'Enkele vragen met betrekking tot het (Noord-)Nederlandse nationale bewustzijn' (223-234). Hij constateert dat het moderne Nederlandse nationale gevoel niet ontstaan is in de zestiende eeuw noch gebaseerd is op de Bataafse mythe of het gereformeerde staatsbesef, maar